

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

A működő székely autonómia

A székely területi önkormányzat vagy autonómia kialakulása minden bizonnyal akkor kezdődött, midőn a székelyek Erdély dél-keleti szegletébe érkeztek azzal a királyi megbízatással, hogy Magyarország keleti határait védelmezzék illetve, hogy pontosan meghatározott számú harcossal jelenjenek meg a király seregében, valahányszor az hadat visel. Erre vonatkozó utalásokat találunk Mátyás király azon 1463. április 26-án kelt levelében, mely Erdély kiváltságos „nemzeteinek” hadi kötelezettségeit rögzíti. Ennek megfelelően a székelyek „régí szokásuk szerint” („juxta suum modum antiquum”) harcképes férfiak két harmadát kell mozgósítsák, ha, akár a véres kard („gladio sanguine tincto”) felmutatásával, akár az ispánjuk vagy az erdélyi vajda (amennyiben ő viseli a székely ispáni tisztséget) írásos parancsával, hadba hívják őket. A távolmaradókra halálbüntetés vár. Békeidőben a székkapitányok kötelesek nyilvántartani a harcképes férfinek létszámát és folyamatosan ellenőrizni fegyverzetének állapotát. (1947-ben Mályusz Elemér ezt az oklevelet gyanúsának találta, anélkül, hogy egyértelműen hamisnak minősítette volna.)

A székelység hadi kötelezettségeit részletesen sorolja II. Ulászló 1499. július 13-án kelt oklevele: „Mikor a király személyesen megy hadával kelet felé, Moldva ellen, az összes székelység – lovasok és gyalogok – tartoznak fejenként, hadra felkészülten a király hada előtt elől menni s az ország határain kívül saját költségükön tizenöt napig az ütközetet bevárni, úgyszintén visszatértében a királyi sereget hátul követni. Mikor a felség ugyan a keleti részek felé személyesét küldi hadba, akkor a székelységnek fele menjen vele az előbbi módon. Mikor dél felé Havasalföldre személyesen vezeti hadát a király, akkor a székelység teljes fele része – lovasság és gyalogság – menet elől, jövet hátul megy az ország határain kívül, s ott az ütközetet 15 napig tartozik bevárni; mikor délfelé személyesét küldi, a székelység ötödrésze köteles hadi szolgálatot tenni. Mikor nyugatra megy személyesen, minden tíz ülés székely zsoldost tartozik állítani a király szolgálatára; ha pedig észak felé személyesen visel háborút, a székelyek huszadrésze köteles zsoldost állítani, s ilyenkor minden szék tartozik a főbb rendből egy kapitányt adni. Ezekon kívül az egész székelység a király, vajda vagy székely ispán rendeletére Erdélyországot ott, ahol szükséges, minél szebben felfegyverkezve, mint eddig ezután is védelmezni tartozik. Ezért a

székelyek, mint addig a hajdani dicső magyar királyok által adományozott igaz nemesek, minden adótól vagy más rovattalól mentesek és szabadok...[...] A székelyek a királynak törvényes megkoronáztatásakor minden székely ülésről tartoznak egy ökröt adni...”

A fent sorolt szolgálatok fejében, adómentességük mellett, a székelyek egy széleskörű autonómia jótéteményeit is élvezhették. A gyakorlatban ez a székely székek önkormányzatát jelentette, az illető közösség által szabadon választott tisztségviselőkkel, másfelől annak lehetőségét, hogy a „székely univerzitás”, mint Erdély privilegizált „nációja”, önmaga döntsön a sorsát érintő fontosabb kérdésekről.

1. A közigazgatás

Amikor Erdély D-K-i szegletében, a Kárpátok kanyarulata által védelt országrészben végleges otthonra találtak (valószínűleg a XII-XIII. században), a székelyek még törzsi-nemzetségi szervezetben éltek, melynek kései, halovány nyomait a XVI. századi okleveles anyag is őrzi: ezidőtájt Marosszéken még bizonyos széki tisztségek betöltése egy *6 nemre* és *24 ágra* épülő rotációs rendszer szerint történt. E nemek és ágak a következők: az Adorján nem a Vácmán, Telegd, Vaja és Poson ágakkal; a Meggyes nem a Meggyes, Kürt, Dudor, Gyáros ágakkal, a Jenő nem a Balási, Új, Szomorú, Boroszló ágakkal, a Halom nem a Halond, Názán, Péter, György ágakkal, az Abrán nem a Gyerő, Új, Nagy, Karácson ágakkal és végül az Örlóc nem az Ecken, Seprőd, Szovát és Bod ágakkal. A Székelyföld más részein az írott források nem őrizték meg e rendszer működésének nyomait, de a nemek és ágak nevei sűrűn előfordulnak az egész tájegység hely- és személynévanyagában. Mai lakóhelyükre történő letelepedésük után rövid idővel a székelyek törzsi-nemzetségi szervezete felbomlik: a helyhez kötött életmód nyomán körvonalazódni kezd egy új, immár területi szervezet, a *székely székek* rendszere.

A **székek** (lat. sedes) bíraskodási, közigazgatási és katonai autonómiával rendelkező közhatalóságok voltak azoknál a középkori Magyarországon élő, többnyire – de nem kötelező módon – idegen eredetű népcsoportoknál, amelyek jogállása eltért a vármegyei lakosságétól (szászok, székelyek, kunok, jászok, szepesi „lándzsás nemesek”). Maga a szék elnevezés feltehetően a ‘bírói fórum’ jelentésű bírói székre utal, a szabad bíróválasztás jogával összefüggésben. Az említett csoportok által lakott vidékeken, hosszabb-rövidebb ideig, a szék területi-közigazgatási egységként is működött. A székely székek – hatáskörük tekintetében – sok, az idő múlásával egyre több hasonlóságot mutatnak a *nemesi vármegyével*, de esetükben, a *törvénykezési, közigazgatási, közegészségügyi* feladatok mellett,

kiemelkedő jelentőséggel bírt a *katonáskodó székely társadalom hadi igazgatása*.

A *hét székely szék* kialakulása, csakúgy mint a széki intézmény végleges kikristályosodása, úgy tűnik, a XIV. század végéig tartott. *Udvarhelyszék* (melyet egyes későbbi források *főszék* – „Capitalis Sedes” – gyanánt emlegetnek) területi súlypontja a Nagyküküllő felső folyására esett, átnyúlva az Olt vízgyűjtő medencéjéhez tartozó Homoródok és a Vargyas meg Kormos vidékére, *Marosszék* a Maros és a Nyárad mentén jött létre, *Csikszék* az Olt és a Maros felső folyásán, *Sepsi-szék* az Olt és a Feketeügy közti területen, *Orbai-szék* a Feketeügytől balra, *Kézdi-szék* ugyanazon vízfolyás felső szakaszán, a Kárpátok karéja védelmében, és végül *Aranyosszék* a hasonló nevű folyóvíz mentén. A XVII. század kezdetén Sepsi-, Kézdi- és Orbai-szék egyesülése révén alakul *Háromszék*, így a székely székek száma ötre csökken. Néhány szék kebelében ún. *fiúszékek* jöttek létre: Sepsiszékekben *Miklósvár*, Csikszékekben *Gergyó* és *Kászton*, Udvarhelyszéken *Keresztúr* és *Bardoc*, Marosszékekben *Szereda* [?].

A székely székek intézménye a *székgyűlés*, a *törvényes székek* és a *széki tisztviselők* segítségével működött.

A **székgyűlés** a székek kialakulásától fogva létezett. Eleinte ezen részt vehettek a székben lakó összes szabad székelyek, a XV-XVI. század folyamán azonban a két első rend tagjai, a főemberek és a lófők sajátítják ki a döntés jogát. Valószínűleg nem előre megszabott napokon tartották, hanem ülésről ülésre megállapított időpontban, illetve rendkívüli gyűlések esetén az összehívásnak a katonáskodásra berendezkedett székely társadalomban szokásos, jól működő módját alkalmazták. A gyűlések helye sem volt állandó, általában a szék valamely központi fekvésű, minden irányból könnyedén elérhető helységében tartották. A székgyűlések tartására is alkalmas széki rezidenciák, ún. székházak csak a XVIII. században kezdtek épülni.

A székgyűlés volt illetékes a katonai, közigazgatási, rendészeti ügyekben, rendelkezett a szék vagyonával, itt határozták meg a szék szükségletére szánt adót, beleszólhatott a községek ügyeibe, legfőbb hatásköre azonban a *törvénykezés* volt. Itt ítékeztek a tulajdonjoggal kapcsolatos – örökösödési-, határ- és birtokjogi – kérdésekben, rágalmazás, gyilkosság, paráznaság, tolvajlás és egyéb bűnügyekben, a sóval való kereskedelemmel kapcsolatos vagy egyéni szabadságok védelmét célzó keresetekben, tehát lényegében mindenféle ügyben, kivéve a bajjívást.

Az üléseken a *hadnagy* elnökölt, a peres ügyek tárgyalásakor pedig együtt ítélezett a *székbíró* (későbbben a királybíró is) a szék véneivel (seniores), azaz a legtekintélyesebb családok fejeivel. A XV. század folyamán a vének tanácsa átalakul meghatározott taglétszámú esküdtszékké. Ezzel ugyan

kezdetét veszi a **törvényes szék** kiválása a közgyűlésből, de 1562 előtt az utóbbtól elkülönítetten működő (más időpontban ülésező) széki bírósággal csak kivételes alkalmakkor találkozunk, és pedig amikor a székely ispán jelenlétében és ennek hívására gyűltek össze székenkénti törvényszékek. Igazságtalan ítékezés esetén a közgyűlés felelősségre vonhatta a hadnagyot, bírót, esküdteket, sőt még a jelentős hatalommal és függetlenséggel rendelkező királybírót is.

A gyűlések közti időszakban a folyó ügyeket a **szék tisztviselői** intézték. Ezek sorában a legtekintélyesebb a *kapitány* vagy *hadnagy* (primipilus, maior exercitus, capitaneus stb.) volt. Ő a szék választott hivatalnoka volt, mely választás (eleinte vélhetően valamennyi székely székben, utóbb csak Marosszéken) a 6 nem és 24 ág rotációja elvén működő rendszer tiszteletben tartásával történt. Mint a szék katonai vezetője, háborús időkben rendelkezett minden ott lakó, fegyverviselésre alkalmas székellyel, akiket az ispán parancsára állított csatarendbe. A *mustrák* (seregszemlék) és *lustrák* (katonai összeírások) rendszeres végzésével köteles volt pontosan nyilvántartani a szék haderejét. Békeidőben a székgyűléseken és ítélszékeken elnökölt, felelt a különféle bírságok behajtásáért és a székgyűlés határozatainak végrehajtásáért. Fizetése a bírságok rá eső részéből történt. Más jövedelme a székelyek különleges, alkalmi adójából, az *ökörsütésből* származott, amiből jelentékeny rész jutott neki „fáradságának fejében”; az 1555-ös lajstrom szerint Udvarhelyszék hadnagya 25-öt kapott az 1069 ökörből.

A *székbíró* (judex terrestris, judex sedis) kezdetben a szék második legtekintélyesebb tisztségviselője volt. A gyűléseken, a kapitány mellett, társelnökként volt jelen, fizetése a bírságok megfelelő részéből történt (1555-ben ezek felét osztotta meg a királybíróval, de alig négy év múltán már be kell érnie a kapitánnyal és esküdtekkal megosztott másik féllel). Ökörsütéskor általában ő is kapott néhány ökröt. Akárcsak a kapitány, ő is a szék választott hivatalnoka volt. A királybíró megjelenése után tekintélye egyre csökkent, mígnem 1562-ben tisztsége teljesen megszűnik és helyét végképp a királybíró foglalja el.

A *királybíró* (judex regius), eltérően a kapitánytól és a székbírótól, nem a szék hivatalnoka, hanem a *királyé* („homo regius”). Először Kézdi szék közgyűlésén tűnik fel, 1407-ben. Ellenőrző feladatkörrel megbízott tisztviselő volt, aki a székek működésének törvényességét kellett felvigyázni. Kihágás esetén joga volt felelősségre vonni a székbírót és a kapitányt, saját cselekedeteinek törvényességéért pedig az illető hatóság törvényes széke előtt kellett számot adjon.

A királybíró bokrosodó teendői, valamint a széki tisztviselők ranglétráján történő előretörése arra utal, hogy a központi hatalom erősíteni kívánta a D-K Erdélyben élő kiváltságos népesség felett gyakorolt ellenőrzését, később pedig, miután a székelyek úgymond „önként felajánlott” adó fizetésére kényszerültek, a királybíró ennek szabályos behajtását is felügyelte.

Az *esküdtek* (jurati assessores, széküllők) kezdetben a tekintélyesebb nemzetségek családfői közül kerültek ki. Az első székelyföldi adatunk meghatározott taglétszámú törvényszék működésére Kézdi székéből származik, ahol a Torjavásárán tartott székgyűlésen Nádasdi Mihály székely ispán jelenlétében 12 előkelő („Senioribus Siculorum”) ítélkezett. Sepsi-, Kézdi- és Orbai székek 1466-ban Zabolán tartott gyűlése meghatározta a három szék törvényes székeinek összetételét: ezek két harmadát a lófők és főemberek, egy harmadát pedig a közszekelyek alkotják. 1505-ben, az udvarhelyi székely nemzetgyűlésen megválasztott fellebbviteli törvényszék tagjai viszont már kizárólag az első két rendből kerültek ki, tehát a közrendűek kizárásával, ami feltehetően egyidejűleg a székek szintjén is megtörtént.

A székely szék, működése kezdetén – viszonylag szilárd autonómiája dacára –, nem képezett egy teljesen különálló közigazgatási egységet, hanem a székely közösség, „univerzitás” szerves összetevője volt, mely a központi hatalommal, illetve a Székelyföldön kívüli hatóságokkal (vármegyék, szász univerzitás) a „székelyek három rendje” vagy a „székely nemzet” nevében lépett kapcsolatba, tehát egy *egységes székely vármegye* részeként.

2. A „székely náció” szabályalkotó és döntéshozó joga

Ez utóbbi jogát a „székelyek három rendjének” közössége a **székely nemzetgyűlés** révén gyakorolhatta. Az egész székelység ügyeit intéző gyűléseket feltehetően már a letelepedés korában tartottak, de létüket igazoló első adatunk csak 1357-ből származik. Ekkor a váradi káptalan igazolja, hogy az *erdélyi nemesek* (azaz a magyar vármegyék birtokos nemessége; „Universitas Nobilium”), a *székelyek* és *szászok*, ki-ki a „szokott helyén” (a nemesek Tordán, a székelyek Udvarhelyen, a szászok Nagyszébenben), gyűlést tartottak. (Udvarhelyszéket, illetve az azonos nevű mezővárost és az utóbbi közelében fekvő Agyagfalvát, az a körülmény avathatta a gyűlések rendes színhelyévé, hogy a többi székhez viszonyított központi fekvése könnyen elérhetővé tette a Székelyföld bármely pontjáról. Feltehetően e tény határozta meg Udvarhely **főszék** – „capitalis sedes” – jellegét is.) E gyűléseket rendszerint a **székelyek ispánja** („comes siculorum”) hívta össze, aki – a királybíróhoz hasonlóan, ám az egész Székelyföldre kiterjedő jogkörrel – a központi hatalom ellenőrző hivatalnok

volt. Kinevezése kezdetben a magyarországi nemesek sorából történt, majd később az erdélyiek, *de semmiképpen nem a székelyek* közül. Hunyadi Jánostól kezdődően az erdélyi vajdák egyszersmind székely ispánok is voltak. II. Ulászló 1499-es kiváltságlevele értelmében, különleges esetben, „ha valamely székely új és rossz törvényeket akar behozni és a közönséget illető jó és igazságos jogokat fölforgatni”, a szék pedig erőtlennek bizonyul ennek megakadályozására, a főemberek beleegyezésüket adhatják, hogy „Udvarhelyszék kapitánya hívja össze a székelyek három rendjének összességét.”

A nemzetgyűlésen, akárcsak a székgyűléseken, részt vett a székelyek mindhárom rendje, a közrendűek tanácskozási joga viszont mindinkább korlátozódott, míg nem az első két rend tagjai teljesen mellőzték őket az ügyek megtárgyalásakor, kiszorították a tisztségekből, csupán szavazati jogukat hagyva meg.

A székely nemzetgyűlés országos horderejű kérdésekben hozott határozatát az egész székelység közös akarataként értelmezték, mint ahogyan ez 1357-ben is történt, amikor a nemzetgyűlés kimondta – a nemesek és szászok gyűléseihez hasonlatosan –, hogy Szentmihályköve vára a váradi káptalan tulajdona. 1552. május 22-én, a tordai országgyűlésen a székelyek képviselői nem voltak hajlandók megszavazni az új adót, azt állítva, hogy e kérdésben csak az Udvarhelyre összehívandó székely nemzetgyűlés illetékes. Hans Connert szerint kezdetben az „ökörsütés” különleges adóját is a nemzetgyűlésnek kellett megszavazni.

A nemzetgyűlés legfontosabb szerepköre a *törvénykezés* volt: egyfelől *fellebbviteli fórumként* a székely székek számára, másrészt *törvényhozó testületként*, mely kidolgozza és az egybegyűlteket szavazatával megerősítse a „nemzet” törvényeit. Tekintettel e nemzetgyűlések szabálytalan időközönkénti, alkalmoszerű voltára, a fellebbezett peres ügyek elhúzódásának megakadályozása céljából, az 1505-ös udvarhelyi nemzetgyűlés állandó fellebbviteli törvényszék felállítását határozta el, mely bizonyíthatóan csak 1562-ig működött.

A XVI. század második felétől a székely autonómia rendszere lassú hanyatlásnak indult. Megváltoztak a térség geopolitikai viszonyai, meg a hadászat is. Az erdélyi fejedelmek közül néhányan megpróbálták a székelység haderejét „rehabilitálni”, fékezve az eljobbágyosodást erősíteni humán-gazdasági erőforrásait, legfeljebb rövid időtávon járva sikerrel. A kiváltságos székely „parasztkatonaság” – középkori eredetű rendi struktúrája talaján – nem volt modernizálható. S a kor előrehaladtával egyre kevésbé lesz az. Hagyományos autonómiájának válsága is ettől visszafordíthatatlan.